

MARKAZIY OSIYODA ILK DAVLAT UYUSHMALARINING YUZAGA KELISHI

Valiyeva Gulhayo Muxtorjon qizi

Toshkent kimyo xalqaro universiteti

Namangan filiali talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada ilk davlat uyushmalarini shakllanishining ijtimoiy-iqtisodiy asoslari, qadimgi Xorazm davlati, qadimgi Baqtriyada shaharlar va shahar madaniyati haqida atroflicha fikrlar yoritilgan. Qadimgi davlat uyushmalaridagi aholi turmush tarzi, hududiy bo'linish kabi masalalarga to'xtab o'tilgan.

Kalit so'zlar: temir asri, ilk davlat uyushmasi, “Katta Xorazm”, qadimgi Baqtriya, Aranem Vayjo, Oks, Vavilon(Bobil), “daxiyusasti”

Miloddan avvalgi I ming yillikda Markaziy Osiyo hududlarida temirning ishlatilishi ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarni tubdan o'zgartirib yubordi. Natijada ishlab chiqarishning yuksalishi, mehnat unumdorligining oshishi, ortiqcha mahsulotning ko'payishiga, aholi o'rtasidagi mulkiy tabaqalanishning vujudga kelishiga zamin yaratdi. Bu esa o'z navbatida Markaziy Osiyo hududlarida qabila va xalqlarning ijtimoiy-siyosiy birlashmasi sifatida qadimgi davlat uyushmalarining shakllanishiga asos bo'ldi. Baqtriya, Marg'iyona va Katta Xorazm Markaziy Osiyodagi ilk davlat uyushmalari sifatida e'tirof etiladi. Yirik davlat uyushmalarining tashkil topishida ichki ijtimoiy-iqtisodiy omillardan tashqari, tashqi sub'ektiv omillar ham muayyan rol o'ynaganligini ko'ramiz. Zardushtiylarning diniy kitobi bo'lgan “Avesto”da Markaziy Osiyo va Sharqiy Eron hududlarida Ahamoniylar imperiyasi tashkil topgan vaqtga qadar qandaydir davlat tizimi bo'lganligi haqida dastlabki ma'lumotlar uchraydi. Ular harbiy-demokratiya tipidagi qabilalar ittifoqidan o'sib chiqqan dastlabki davlatlar edi. Yunon mualliflari (Gerodot, Gekatey)ning xabariga ko'ra, bu zaminda qabilalar konfederatsiyasi asosida tarkib topgan dastlabki davlatlar mavjud bo'lgan. «Katta Xorazm» va «Baqtriya podsholigi» harbiy demokratik prinsiplar asosida tarkib topgan. Afsuski, yozma manbalarda ular haqida uzun-yuluq va juda qisqa ma'lumotlar uchraydi. Ularning ba'zilar esa afsonaviy xarakterda, zardushtiylik dinining bosh islohotchisi Zaratushtra nomi bilan bog'liq xolda eslatiladi.«Avesto» berilgan ma'lumotlarni mashhur xorazmshunos olim S.P.Tolstov, Yevropa olimlaridan V.Xenning hamda I.Gershovichlar arxeologik izlanishlar va tarixiy-geografik ma'lumotlarni solishtirib, «Katta Xorazm» davlati haqidagi o'z qarashlarini bayon etganlar. Masalan, S.P.Tolstov fikricha, «Avesto»da Zaratushtraning vatani Aranem Vayjo mamlakati bo'ylab oqib o'tgan Daitya daryosi – hozirgi Amudaryodir. Natijada qadimgi Xorazm Amudaryo xavzasida joylashgan viloyat ekan, Zaratushtra o'z

ta'limotini shu zamindan chiqib boshqa viloyatlarga tarqatgan, degan xulosaga keladi. Biroq I.I.Xlopin «Katta Xorazm»ning yirik siyosiy birlashma sifatida ahamoniylardan oldingi davrda mavjud bo'lganligi va Oksning Tajan-Xerirud daryosi bilan bir ekanligi haqidagi fikrni asossiz deb hisoblanishni shubha ostiga olgan. Oksni Atrek daryosiga to'g'ri keladi deb hisoblagan. Uning fikricha, «Ahamoniylardan oldingi davrda Markaziy Osiyo hududida xalqlarning xorazmiylar boshchiligida hech qanday ilk davlat birlashmalari yo'q edi». Shu bilan bir qatorda u ahamoniylardan oldingi davrda Markaziy Osiyoning janubida «bir nechta uncha katta bo'lmagan markazlar», shu jumladan, Baqtriya mavjud bo'lgan bo'lishi mumkin deb hisoblaydi. Ammo «Katta Xorazm» Markaziy Osiyoning bapoyon kengliklarini, ya'ni Oroidan Tajan (Xerirud) daryosining quyi oqimlarigacha bo'lgan hududlarni qamrab olgan, Markaziy Osiyodagi ilk davlatlardan biri, siyosiy birlashma bo'lganligiga hech qanday shudha bo'lishi mumkin emas. Masalan, «Avesto»da «Katta Xorazm»ga tegishli viloyatlar sanab o'tiladi. Bunga ko'ra, Markaziy Osiyoning deyarli katta qismi «Katta Xorazm» tarkibiga kirganligini ko'rishimiz mumkin. Mazkur ma'lumotni yunon mualliflari tomonidan ham tasdiqlanadi. Gerodot «Katta Xorazm» davlatining ekin maydonlarini sug'orish uchun Oks daryosiga to'g'on qurilganini bayon qilib o'tgan. Olimlar OksniTejen daryosi bilansolishtirib, Hirot va Marv viloyatlari «Katta Xorazm» davlati tarkibida bo'lgan, degan g'oyani olg'a suradilar. Demak, yunon tarixchisi Gerodotning ma'lumotiga ko'ra, miloddan avvalgi XIII-XII asrlarda Oks-Tejan vohasi hozirgi Turkmaniston -qadimgi xorazmliklarga qaragan.

Markaziy Osiyoda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Markaziy Osiyoning nisbatan rivojlangan viloyatlarida ilk davlat uyushmalari shakllana boshlagan. Aynan shu davlat uyushmalari "Avesto"da «daxyusasti» deb nomlanadi. Miloddan avvalgi VIII-VII asrlarda bir butun yirik madaniyat markazi sifatida shakllangan yurtlardan biri Baqtriyadir. Uning hududini O'zbekistonning Surxondaryo viloyati, Janubiy- G'arbiy Tojikiston yerlar Shimoliy Afg'oniston tashkil etadi. Bu yurt o'z vaqtida Eron ahamoniylar davlatiga tobe sifatida katta jarima to'lardi. Shunday davlat uyushmalaridan yana biri Qadimgi Baqtriya saltanati bo'lgan. «Avesto»da Baqtriya «go'zal, tog'lari yuksak ko'tarilgan» deb tasvirlangan.

Xulosa o'rnida aytush joizki, tadqiqotlarning chuqur tahlili qadimgi Baqtriya saltanatning hududlari Baqtriya o'lkasi hududlaridan katta ekanligini ko'rsatadi. Uning tarkibiga Marg'iyona va So'g'd ham kirgan degan fikrni tasdiqlaydi. Shunisi e'tiborliki, Baqtriya tabiiy boyliklari mamlakatning tashqarisiga, hatto Old Osiyogacha ma'lum bo'lgan. Ayniqsa, Badaxshon la'li barcha Sharq hukmdorlari orasida yuksak qadrlangan. Shunday qilib, arxeologik va yozma manbalarning tahlili miloddan avvalgi birinchi ming yillikning boshlarida, Ahamoniylarning bosqinchiliklaridan ancha oldin qudratli harbiy-siyosiy uyushmalar, ilk davlatlar bo'lganligini ko'rsatadi. Mintaqadagi o'troq va ko'chmanchi xalqlarni birlashtirgan mazkur siyosiy uyushmalar ichki

taraqqiyot natijasida va shuningdek g'arbdan eramizdan 9-7 asrlarda mavjud bo'lgan qudratli Ossuriya va Midiya davlatlarining bosqiniga qarshi ittifoq sifatida tashkil topgan degan xulosaga kelish mumkin. Keyingi yillarda mamlakatimizda va xalqaro jamoatchilikda "Avesto" yaratilganligining 2700 yilligi Qarshi shahri tashkil topganligining 2700 yilligi, Samarqand shahrining 2700 yilligi keng nishonlanganligi hududimizda sivilizatsiya asoslari bundan uch ming yillar oldin shakllanganligini aniq isbotlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Asqarov A. O'zbek xalqining kelib chiqish tarixi. - Toshkent: " O'zbekiston", 2015.
2. Isomiddinov M., Mirsoatova S. "Farg'ona odami" va antropogenez jarayoni // Vodiynoma. - Toshkent 2016. №1.
3. Rasulov A., Isoqboyev A. Tarix fanining ilmiy tadqiqot asoslari va uslubiyoti. - Namangan, 2008.4. Ртвеладзе Э.В., Сагдуллаев А.С. Современные мифы о далеком прошлом народов Центральной Азии. Издание 2-е, дополненное. - Ташкент, 2007.
5. Rtveldze E. V, Saidov A.X., Abdullayev Ye. V. Qadimgi O'zbekiston sivilizatsiyasi: davlatchilik va huquq tarixidan lavhalar. - T.: "Adolat" 2001.6. Sagdullayev A.S. Qadimgi O'rta Osiyo tarixi. - Toshkent: Universitet,2004.